

podataka više su nego pohvalne, a njihova obrada upućuje na to da istarska historiografija dobiva vrijedna i marljiva trudbenika. Osobito je značajna činjenica da je za predmet svoga zanimanja autor odabrao početak 19. stoljeća te da je nagovijestio nastavak rada u pravcu buduće sinteze povijesti francuske vladavine u Istri; možemo se nadati da će, pritom, zahvatiti i ranije i kasnije doba širenja austrijske vlasti na cijeli Istarski poluotok. Na dobru je putu i, očito je, taj novi rad neće mu biti neki veći problem.

Petar Strčić

Jaroslav Šidak i suradnici, HRVATSKI NARODNI PREPOROD — ILIRSKI POKRET. Zagreb 1988, 244 str.

Sveučilišni profesor dr. Jaroslav Šidak dao je velik i trajan doprinos našoj suvremenoj historiografiji znanstvenim istraživanjem razvojnih tokova hrvatskoga narodnog preporoda, odnosno ilirskog pokreta. Iz takvih je okolnosti proizašla i knjiga »Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret« koju su koncem 1988. u biblioteci »Povijesna istraživanja« izdala zagrebačka izdavačka poduzeća »Školska knjiga« i »Stvarnost«. Autori te knjige su prof. Jaroslav Šidak i njegovi suradnici: dr. Vinko Foretić, prof. dr. Julije Grabovac, prof. dr. Igor Karaman, prof. Petar Strčić i dr. Mirko Valentić.

Međutim, po opsežnosti udjela treba izdvojiti prilog prof. Šidaka koji je napisao više od polovice teksta u knjizi i pretežni dio historiografskog osvrta. Težište njegove tematske usmjerenosti obuhvaća povijesni razvoj političkih i kulturnih prilika u banskoj Hrvatskoj kao središnjem segmentu tadašnje složene cjeline hrvatskih pokrajina.

U spomenutoj knjizi Vinko Foretić je obradio Dubrovačku Republiku od 1790. do njezine propasti 1808, a Mirko Valentić prikazao je stanje u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini od 1790. do 1815. godine. Ekonomske odnose u dopreporodnom i preporodnom razdoblju opisao je Igor Karaman. O prilikama u Dalmaciji između 1815. i 1847. pisao je Julije Grabovac, a o istoj tematici za područje Istarskog poluotoka Petar Strčić. Rukopisu što ga je privedio prof. Šidak dodana je i kronologija povijesnih zbivanja od 1750. do 1848. koju su napisali Dragutin Pavličević i Igor Karaman. Oni su također izabrali ilustracije, a Igor Karaman je pripremio nekoliko historijskih karata. Napose treba istaknuti i onaj udio prof. Šidaka koji se odnosi na iniciranje, koncipiranje i redigiranje rukopisa. U knjizi je kao opravdan i odgovarajući usvojen Šidakov prijedlog naslova »Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret«, jer su kronološkim slijedom obrađeni bitni razvojni tokovi svih hrvatskih zemalja vezanih uz pojavu preporoda, odnosno ilirskog pokreta.

★

Ideju nacionalnosti u Hrvatskoj nosio je u sebi novi društveni sloj, sastavljen od pripadnika različitih klasa, pa znatnim dijelom i od osiromašenog plemstva, koji je utro put pojavi prve buržoazije. Iz tog je sloja ponikao narodni preporod, pokret koji je od 1805. položio temelje za sav budući razvoj hrvatskoga naroda. Pod neposrednom opasnošću da probuđeni mađarski nacionalizam oduzme Hrvatskoj ostatak njezine samostalnosti, da je pomadari i raskomada, mlado je pokoljenje pod vodstvom Ljudevita Gaja i uz suradnju Janka Draškovića počelo provoditi političku organizaciju koja bi mogla Hrvatskoj osigurati njezinu punu samostalnost na podlozi »ilirizma«, ideje o jedinstvu Južnih Slavena kao tobožnjih potomaka Starih Ilira te zajedničkog književnog jezika i pravopisa za sve Hrvate. Prvi put

je jedna zajednička misao počela okupljati odijeljene hrvatske zemlje oko Zagreba kao njihova političkog i kulturnog žarišta i središta. Ona je uhvatila korijen ne samo u Slavoniji nego je poslije stoljeća odvojenosti usmjerila u istom pravcu i budućnost Dalmacije. Prva nacionalna politička stranka u Hrvata — Ilirska, a od 1843. Narodna — postavila je sebi kao cilj političko ujedinjenje hrvatskih zemalja, samostalnu vladu i uvođenje hrvatskog jezika u javni život.

Uvodno poglavlje knjige »Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret« upozna je nas s općim prilikama u hrvatskim pokrajinama potkraj 18. stoljeća. Zahvaljujući tzv. Hrvatskoj pragmatičkoj sankciji, Hrvatski je sabor s uspjehom završio spor s Ugarskim saborom koji mu je nastojao osporiti pravo na vlastito zakonodavstvo. Reformna djelatnost dvora slijedila je politiku centralizacije koja je urodila i težnjom za germanizacijom. U desetljeću apsolutističke vladavine Josipa II postignut je vrhunac centralizacije. Budući da je car zadržao županije kao temelj administrativne podjele, one su u času sloma njegova sistema mogle ponovno oživjeti i nastaviti radom.

Važnu ulogu u pogledu integracije hrvatskih zemalja odigrala je činjenica što je na prostoru od Jadrana do podunavske nizine (osim kajkavskih Hrvata) prevladala upotreba štokavske ikavice kao jezika pismenosti i književnosti.

Prva cjelina, s naslovom »Hrvatske zemlje u razdoblju od 1790. do 1815« (str. 15—41), obrađena je u pet poglavlja. U poglavlju »Hrvatske zemlje od smrti Josipa II do propasti Mletačke Republike« opisana je i djelatnost hrvatskog staleškog sabora. Mađari su se borili da svoj jezik uvedu u urede i škole ne samo u Ugarskoj nego i u Hrvatskoj. Pokretali su i pitanje Slavonije kao sastavnog dijela uže Ugarske i to više nije silazilo »s dnevnog reda saborskih rasprava sve do 1848«. Poslije ulaska Austrije u rat protiv Francuske ojačala je reakcija, a to se odrazilo i na slobodu štampe i na djelatnosti tajnih društava. U poglavlju »Hrvatske zemlje od pada Mletačke Republike do dolaska Francuza (1797—1805)« opisane su društvene posljedice austrijske okupacije mletačke Dalmacije, razmatra se ideja ujedinjenja Dalmacije s ugarskom krunom i Hrvatskom kao i počeci mađarizacijskih tendencija mađarskog plemstva te reakcija Hrvatskog sabora u jezičnom pitanju. U trećem poglavlju »Hrvatske zemlje u doba francuske vladavine (1805—1815)« govori se o posljedicama mira u Požunu (26. XII. 1805) kada je Austrija izgubila teritorijalne tekovine iz 1797. Opisani su francuski posjedi na istočnoj obali Jadrana, struktura društva, uprava generalnog providura Dandola koji je posvećivao brigu privrednom podizanju zemlje i reformnom radu u školstvu.

U novom ratu došlo je u Dalmaciji do lokalnih otpora francuskoj vlasti, no Austrija je morala Napoleonu ustupiti i Hrvatsku južno od Save zajedno s karlovačkom i banskom krajinom. Susjedstvo Napoleonove Ilirije odrazilo se na različite načine i u životu banske Hrvatske, pa je 1810. u Zagrebu osnovan »glavni policijski ured« sa zadaćom da suzbija nepoželjne utjecaje iz Ilirije.

Velika kronološka cjelina »Hrvatske zemlje od g. 1815. do pojave Ilirskog pokreta 1835« (str. 58—109) obrađena je u drugom dijelu knjige. U prvom poglavlju s naslovom »Ekonomske prilike u Građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji 1815—1835« iscrpno je obuhvaćena široka problematika društveno-privrednih problema. Poglavlje »Franciscccjski apsolutizam i obnova ustavnosti« govori o seljačkim pokretima na pakračkom dominiju te u Moslavini, o inkorporaciji prekosavskih krajeva banskoj vlasti, koja je olakšala pristup trgovini k moru, jer je bila uklonjena ranija carinska granica. Zbog ustanka Grka protiv Turaka godine 1821. bio je zakočen izvoz ruskog žita, pa je procvata izvozna trgovina žitom i drugim agrarnim i industrijskim proizvodima iz Hrvatske i Ugarske.

Otpor ugarskog plemstva apsolutizmu i vladine financijske poteškoće primorale su vladara da 1825. sazove Ugarski sabor koji je pokazao da u politici mađarizacije namjerava nastaviti utrdom stazom. U obrani municipalnih prava Hrvatski

je sabor odlučio izabrati deputaciju koja bi sakupila sva »statuta et iura municipalia« kraljevstva i time je dao poticaj daljnjem istraživanju njegova javnog prava i proučavanju hrvatske povijesti uopće. No Sabor koji je popustio u pitanju mađarskog jezika kao obaveznog predmeta u školi, na svojem zasjedanju u rujnu 1827. obvezao je svoje poklisare na zajedničkom saboru da čvrsto ustraju u čuvanju »municipalnih prava Kraljevstva«.

U poglavlju »Uoči preporodnog pokreta« prikazan je pregled zbivanja što su prethodila samom preporodu: Gajeve ortografske reforme, rasprave protonotara Josipa Kuševića »O municipalnim pravima i statutima kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije...«, Obranu ugroženog državnopravnog položaja Kušević je pokušao ojačati idejom slavenstva i vjerom u njegovu autohtonost na jugu, a to je s ilirskim imenom ušlo doskora u misaonu podlogu preporodnog pokreta.

Gaj i njegovi drugovi počeli su 1832. s pripremama za izdavanje novina koje bi pod imenom »Danica Horvatzka, Dalmatinszka i Slavonzska...« donosile između ostalog članke »iz vszeslavenske, navlastito pako domache ilirzke obrasenoztii«. Gajevo m krugu pripadao je i pravnik M. Smodek koji je dobio dozvolu da na Akademiji dobrovoljno predaje »Philologiju Horvatskog dijalekta« iako su njegova predavanja bez uspjeha pokušali spriječiti mađarski studenti. U najzrelijem književnom djelu Ivana Derkosa »Genij domovine nad svojim sinovima koji spavaju« usko se povezala »misao o etničkom i jezičkom jedinstvu slavenskih naroda s pitanjem zajedničkoga književnog jezika za hrvatske zemlje i s izrazito političkim pitanjem njihova odnosa prema državnoj zajednici s Ugarskom«. Opširno je, također, prikazana i Draškovičeva »Disertacija«. U to se vrijeme politika mađarizacije ne ograničava samo na saborske zaključke pomoću kojih se javnom životu trebalo utisnuti mađarsko nacionalno obilježje, nego se i u praksi pojedinih mađarskih županija provodi tzv. ilegalna mađarizacija koja je nemađarsko stanovništvo primoravala na usvajanje mađarskog jezika ne samo u javnom nego i u privatnom životu.

Nakon što je povoljno riješena Gajeva molba, njegovi suradnici pristupili su 1834. posljednjim pripremama za izdavanje novina. Pomoć za njihovo uređivanje pružio je bivši profesor Akademije Ljudevit Jelačić, a brigu za uređivanje preuzeo je Dragutin Rakovac, dok se Gaj posvetio uređivanju »Danice«.

Tu kronološku cjelinu završavaju poglavlja »Dalmacija od 1815. do 1835« i »Istra od 1815. do 1835« u kojima su opisane gospodarske prilike, društvena struktura, prosvjetni i kulturni život te prvi koraci »narodnog buđenja« u tim pokrajinama.

Pod naslovom »Hrvatske zemlje« od 1835. do 1847« (str. 112—178) završni dio knjige razmatra razvoj hrvatskoga nacionalnog preporoda od 1835. do izbijanja četrdesetosmaške revolucije. Taj dio počinje poglavljem »Ekonomske prilike u sjevernoj Hrvatskoj od 1835. do 1847. godine« gdje je prikazana privredna situacija sjeverne Hrvatske: vlastelinska privreda, manufakturno-industrijsko poduzetništvo, akumulacija kapitala, veletrgovački poduzetnici i prometni sustav. U poglavlju »Preporodni pokret do stvaranja političkih stranaka« konstatira se da je pojava Gajevih listova obilježila početak pokreta koji se otada u literaturi naziva »Preporod« ili »Hrvatski preporod« sa žarištem u Zagrebu. Iako je u gradu njemački bio jezik »boljeg« društva, među stanovništvom je prevladavao domaći živalj. Mađarski jezik učio se kao obvezatni predmet u gimnaziji i na Akademiji, a hrvatski jezik nije još našao svoje mjesto među nastavnim predmetima. Gaj je »Danici« utisnuo svoj osobni pečat, od mota na čelu prvog broja (»Narod prez narodnosti je telo prez kosti«) preko rubrike »Netilo« s atonističkim obilježjem, do opširnijih tekstova uglavnom programatskog značenja, a člankom »Pravopisz« završio je svoju ortografsku reformu.

»Proglasom« od 5. prosinca 1835. Gaj je najavio da napušta kajkavštinu u svim listovima, a zajedno s novim književnim jezikom uvodi u njih također ilirsko ime kao zajedničko svim »južnim Slavjanom« od Varne do Beljaka, Promjene

naviještene u »Proglasu« potekle su, prema tome, iz Gajeva kruga. Hrvatski je sabor pristao na prijedlog Varaždinske županije da se osnuje znanstveno društvo za »promicanje kulture narodnog jezika«, a Gaj je tu odluku pozdravio u »Danici« kao uspjeh svoga pokreta. Također je prikazana djelatnost grofa Janka Draškovića koji je spisom »Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter« pokazao da misaono potpuno pripada pokretu čije je osnovne ideje usvojio.

Otvaraju se čitaonice u Zagrebu i drugim gradovima, a prodor preporodnih ideja u konzervativnu sredinu hrvatskog plemstva dostigao je vrhunac 1840. u odluci Sabora da se u svim gimnazijama i na zagrebačkoj Kraljevskoj akademiji podigne »katedra narodnog jezika«. Tim se zaključkom plemstvo oduprlo nastojanju Ugarskog sabora da se mađarski jezik uvede kao nastavni u hrvatske škole, a s rokom od deset godina postane i jezikom svega javnog života u Hrvatskoj i Slavoniji.

Godine 1839. u »Proglasu« za novo godište svojih listova Gaj je izrazio svoj stav prema pitanju hrvatsko-srpskih odnosa. Radi »bratinske ljubavi i sloge« jasno je istakao osnovnu misao ilirizma: ne dirati u posebna imena i upotrebljavati ime ilirsko kao »skupno«.

U poglavljima »Političke borbe u građanskoj Hrvatskoj do zabrane ilirskog imena«, »Preporodni pokret do reforme Hrvatskog sabora 1845« i »Preporodni pokret do konačne pobjede narodnog jezika (1847)« izloženi su uzroci otpora turo-polskoga seljačkog plemstva ilirskom pokretu te njegova uloga nakon pojave »stranaka«, kao i politička borba pri restauraciji županijskog činovništva.

Uvjeti za književnu i izdavačku djelatnost nešto su povoljniji već u siječnju 1845. kada je kraljevskim pismom dopuštena upotreba ilirskog imena u književnosti. Promjena je uslijedila s novom politikom Beča prema Narodnoj stranci, jer se Ugarska našla u »paklu predrevolucije« pa joj je trebalo suprotstaviti i otpor Hrvatske. Zbog važnijih personalnih promjena narodnjaci su učvrstili svoj položaj u Srijemskoj i Varaždinskoj županiji te u Ugarskoj dvorskoj kancelariji. Nacrt koji je na kraju 1846. izradio Ljudevit Vukotinović pribilježivši na svom rukopisu da je nastao na temelju zaključaka »jednako mislećih domorodaca« u usporedbi s promjenama što su pod vodstvom Narodne stranke 1847. i 1848. doista provedene upozorava na etapu u razvoju Narodne stranke prema jednoj liberalnoj, to jest građanskoj stranci. U samoj Narodnoj stranci došlo je do razmimoilaženja »mladih« i »starih«, a protiv vodstva stranke istupila je i karlovačka grupa narodnjaka. Pod utjecajem Dragutina Kušlana, koji je imao najveći utjecaj na svoje drugove u novom »Domo- i rodoljubnom društvu karlovačkom« što ga je potpomogao Mažuranić, donesena je potkraj 1847. odluka da se osnuje »zakonita ustavna stranka pod imenom Napredovaca hrvatsko-slavonskih«. Prema nacrtu trebalo se boriti za »slobodan i ustavni razvitak« hrvatsko-slavonske narodnosti i za »protegnuća blagodati konstitucije« na sve žitelje.

Hrvatski sabor koji se sastao prije otvaranja Ugarskog sabora, krajem listopada 1847. donio je odluku o proglašenju narodnog jezika, to jest ilirske štokavštine, »diplomatičkim« jezikom. Preporodni pokret zabilježio je još neke uspjehe. Svojom odlukom od 10. srpnja 1847. vladar je potvrdio »Društvo narodne čitaonice zagrebačke« zajedno s Maticom ilirskom kao »književnom glavnicom«. Poglavlje završava kratkim pregledom revolucionarnih kretanja u Evropi i Habsburškoj Monarhiji. Posebno su i opširno prikazani odjeci revolucionarnih gibanja na tlu Dalmacije i Istre od 1835. do 1847.

* * *

U knjizi »Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret« minuciozno je osvijetljena složena situacija u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća. Iako su neki ključni problemi Hrvatske rješavani i u drugoj polovici 19. stoljeća, kada se stvarala

moderna nacija u Hrvatskoj, ipak je Šidakova sinteza opširno i plastično pokazala da je baš uspjeh preporodnog pokreta omogućio da se Hrvatska suprotstavi žestokom naletu mađarizacije čiji je cilj bio da stvori jednu jedinstvenu državu od Karpata do Jadrana — veliku Mađarsku. Borba protiv tih planova bila je dugotrajna i mukotrpana, puna taktiziranja i ustupaka, pa je preporodna generacija konačno izvojevala pobjedu te se razvijajući nacionalnu svijest i nacionalno objedinjavanje uspješno suprotstavila mađarizaciji. Otpor se mogao razviti samo s pomoću nacionalne ideje u ime koje se mađarskom jeziku trebao suprotstaviti hrvatski jezik. Promjene su se mogle ostvariti samo tako da se kajkavska tradicija u književnosti žrtvuje »ilirskom«, to jest štokavskom narječju. Zasluga Ljudevita Gaja i njegova kruga prvenstveno je u tome što su na tom prostoru stvoreni uvjeti ne samo za nastajanje moderne nacije nego i za opstanak Hrvatske i njezinih naroda. Nadalje, trebalo je prevladati pokrajinsku osjetljivost i rascjepkanost i okupiti hrvatske i južnoslavenske zemlje u jednu kulturnu cjelinu. Taj osnovni preduvjet za postanak moderne nacije mogao se postići ne nametanjem jednog pokrajinskog imena i narječja svima ostalima, nego usvajanjem zajedničkog književnog jezika koji će, kao što su govorili preporoditelji, poniknuti iz vrta »cijele velike Ilirije« sakupljajući od njezina cvijeća »sve što je najbolje u jedan vijenac«. Braneći se od optužbe da želi zajedničkom imenu žrtvovati posebna imena Gaj je naglasio da posebna imena želi pod skupnim narodnim imenom sjediniti. On je, također, u prevladavanju vjerskih suprotnosti među Južnim Slavenima gledao jedan od osnovnih stupova njihova jedinstva. To uvjerenje izrazio je 1839. riječima: »Negledeć na vjeroispovijedanje... dužni smo jedan drugoga grliti i ljubiti... On je u Saboru pokrenuo uređenje hrvatsko-srpskih odnosa ističući da se »budućnost naša u bratimstvu serpstva i hrvatstva osniva«. A ideja »ilirske narodnosti« upućivala je u budućnosti na mogućnost političkog ujedinjavanja svih jugoslavenskih zemalja naseljenih Slovincima, Hrvatima, Srbima, Crnogorcima, Makedoncima i ostalih u vlastitu državu.

Knjigom prof. Šidaka i suradnika »Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret« obogaćena je hrvatska i jugoslavenska historiografija. To je djelo koje će zbog nekih pitanja, danas ponovo aktualnih u našem društvu, zainteresirati i širu čitalačku publiku. Historičarima, onima u školi i istraživačima, bit će dragocjen priručnik u radu. Ta vrlo vrijedna knjiga utkana je u temelje hrvatske historiografije, pa će svaki historičar koji bude istraživao narodni preporod u Hrvata morati krenuti od rezultata rada Šidaka i njegovih suradnika. To je ona pouzdana i trajna osnovica na koju će se dograđivati nove spoznaje i novi rezultati.

Knjigu »Hrvatski narodni preporod — ilirski pokret« smatram kapitalnim djelom za razdoblje hrvatske povijesti od 1790. do 1847. i vjerujem da će objektivni kritičari također ocijeniti da je knjiga crudita profesora Jaroslava Šidaka i suradnikâ njegov izuzetni doprinos našoj povijesnoj znanosti.

Ivan Kampuš

Ivo Perić, PERO ČINGRIJA, Dubrovnik, 1988.

U periodičnim izdanjima društva »Dubrovnik« pod zajedničkim nazivom Biblioteka »D« — Znanost objavljena je kao 11. knjiga monografija o dubrovačkom političkom djelatniku i odvjetniku dr. Peri Čingriji. Monografiju je napisao eminentni historičar dr. Ivo Perić, znanstveni savjetnik pri Zavodu za povijesne znanosti JAZU u Dubrovniku. Djelo su recenzirali prof. dr. Stijepo Obad i znanstveni savjetnik dr. Sime Peričić. Urednik spomenute serije je Luko Paljetak. Iako je

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 50 d

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH